
BRANKO BELAN

ITE MISSA LIBRORUM EST

Priređuju se godišnje dani, tjedni ili mjeseci štandje, Crvenog križa, prometa, filma...

Priređuju se godišnje i dani, tjedni ili mjeseci knjige.

U prvospomenutim slučajevima — bilo da sam neposredno ili tek posredno umiješan — ne podliježem sumnji o svrsi ili barem o namjerama; kad je riječ o knjizi imam ružan dojam da se predstava odigrava kao *five of clock tea* što ga priređuje za birane uzvanike neko nadobudno poslanstvo ili konzulat koje je dužno da utroši budžetsku stavku jednog odavna predviđenog zadatka da reprezentira svoju državnu zastavu ceremonijalnim prijemom u toku kojeg će se izgovarati konvencionalne besmislice u koje će se tu i tamo uvući poneka diplomatski sročena smicalica-pitalica ili smicalica-odgovor, i sve će se završiti s — mojepoštovanje, doskoroviđe, bilojeprijatno, i tome slično... Razlika je samo u bučnosti i javnosti dana, tjedna ili mjeseca knjige: Mašinerija priredbe ovaj put je znatno zamašnija. Počelo je s cirkularima, pokrenute su osobe profesionalnih znanja, mediji javnih informacija počeli su djelovati, u izdavačkim i uvoznim poduzećima vrši se izbor reprezentativnih izdanja, biro i na višim razinama bivaju zaposleni korespondencijom i adresarima... izdavači, likovni umjetnici, tehnički urednici, tiskari, knjigoveže... dobijaju neurovegetativne smetnje... organizatori, arhitekti, dekorateri i ličilci zapadaju u sprintersku groznicu... ugostitelji, receptori, ugostiteljsko osoblje rješavaju ukrštene riječi smještaja gostiju... kuriri, poštar, carinici, cenzori... koriste poslijepodneva za honorarne ure... voltaža zavisti raste proporcionalno s približavanjem velikog časa otvorenja.

I tada:

Sajam knjiga je otvoren!

Zaduženi, zainteresirani i slučajni posjetnici odjednom su prisutni na misi *solemnis librorum*. Veliki svećenik izgovori pred nekoliko mikrofona uvodnu riječ. Zatim umjesto *five of clock tea* uslijedi *rout* u svim svojim ontološkim značenjima od »veliko večernje društvo« do bijeg, strka, gužva itd., i sve će to trajati *diminuendo* iz dana u dan do posljednjeg dana sajma, kad će pasti onaj: *Ite missa est!*

Sutradan će javnost saznati tko je sve nagrađen, pohvaljen, priznat unutar jedne od vještina tvorbe knjige.

2.

Mnogima će se činiti glupim pitanje što je knjiga!

Stolicu posjedujemo da bismo na njoj sjedili, trpezu da bi na njoj bila poredana jela, krevet da bismo ležali, pisaću mašinu da bismo pisali. Uopće, okruženi smo predmetima organski zadanih svrha. Pismeni pretežno posjeduju i knjige. Po njihovim naslovima i broju u stanu NN-a čini se da bismo mogli koješta reći o njemu: Koja mu je profesija, koja ga znanja vežu s zbiljskim svijetom, koja je razina njegove duhovne razvijenosti. Mogli bismo, ponavljam, ali takav (arheološki) pothvat u najvećem bi nas broju slučajeva zaveo u bludnju kad je riječ o ovom povijesno-sinhronom trenutku.

Polazim od sebe i ne pretendiram na kategoričnost istine, ali uvid u knjiške funduse zamjerno velikog statističkog uzorka, dopušta mi da se ne smatram iznimkom. Susrećem u svojim osobnim prostorima oko tri stotine »naslova« (da upotrijebim ovaj termin tako karakterističan za knjige-predmete, što je u posljednje vrijeme ušao u komercijalnu leksiku izdavača, novina i knjižara). Isključim li iz razmatranja knjige kao što su enciklopedije, priručnici, trezori činjenica relevantnih za moju profesiju, mnoštvo »naslova« na policama ne bi »arheologu« kazalo više o meni, negoli što bih ja sam mogao reći o sebi u smislu onog neodređenog »moglo bi se...« — ako bi već »naslovi« bili polazišta za otkrića. Dakle — ništa! Etrursko pismo na mumiji zagrebačkog arheološkog muzeja! Skulpture na Uskršnjim otocima! Zagonetna platforma od golemih kamenih blokova koja je Dönnickenu poslužila kao »dokaz« da su nas u prapovijesti posjetila nezemaljska bića, te da se radi o kozmodromu s kojeg su nas napustili ispunivši svoj znanstveno-galaktički program. Stoje te knjige-predmeti oko mene, mrtve, nekorisne, naslijedjene, kupljene, posuđene, prolistane, neprolistane, uglavnom nespoz-

nate ili poluspoznate, puki i lažni dekor, sabirač prašine, alibi neke kulturnosti koja je možda dokaz nekulturnosti za neku senzibilniju osobu što još vjeruje da knjige nisu samo predmeti nego i pokazatelji smišljenosti ili nesmišljenosti izbora. Podvali li mi senzibilni gost misao: Reci mi što čitaš i reći ću ti tko si, odgovorit ću mu: Ne znam što čitam, ne znam što sam pročitao, ne znam koje knjige imam, jer neke sam imao ali ne znam gdje su, a neke nalazim i ne znam čije su.

3.

Iz dnevnog boravka koji je do moje radne sobe, oglašuje se televizor, a negdje iz stana do mojeg, ispod mojeg ili iznad mojeg, trešti perolaka muzika ili sentimentalno-lažno izvija sevdalinke neka Lepa Lukić ili Silvana Armenulić ili neka treća. Ometaju me u razmišljanju o knjizi, o parametrima ovog predmeta prema kojem su se u predindustrijsko vrijeme, rijetki posjednici odnosili kao prema izvoru radosti, kao prema gozbi duha, kao prema stimulatoru emocija, kao Harpagoni prema zlatnicima, kao čarobnjaci i svećenici koji su znali tajnu kozmogonije i riječnik bogova. »Liber« koji nam od vremena do vremena industrijalizira ta stara ikonografska izdanja, dopušta nam da se domišljamo svemu tome s nekom tugom za izgubljenim vremenima knjige-sadržaja i knjige umjetničke obradbe. Uzimamo u ruke ta izdanja, dodirujemo ih nježno kao epidermu lijepe djevice koja je još jučer bila dijete, polažemo je na stol, listamo opravši prije toga prste profanizirane svakidašnjicom, ispunjamo se nekim ponosom kojem ne poznajemo motiv, kao što ne poznajemo genetička svojstva našeg bića, smatramo se umnim i kulturnim, možda nesvjesno (ili svjesno) spekuliramo s porastom cijene upoznati s profilerskom numizmatikom, filatelijom ili zbirkom petrolejki, ali ne pada nam na um (a i čemu bi?) da smo u posjedu predmeta, a ne i knjige kao riznice misaonosti, umjetničkog čina ili dijahronog otkrića.

Poslije degustacije reprinted (ponovno jedan trgovački termin koji je ušao u knjižarsku ili epepe leksiku), prileći ćemo ili se uvaliti u naslonjač s Agatom Christi, Amblerom, McBainom, Chandlerom ili u boljem slučaju sa Simenonom (mogli bi to biti sasvim, sasvim drugi skribenti, ali nije važno) i tada smo ono što jesmo, a možda ne bismo htjeli da budemo, no povijest ima svoje ritmove, a društvo diktira djelovanje naših misterioznih glandula i još misterioznijeg korteksa; društvo, hromozomi, citoplazma, ribonukleinska kiselina, ćuške i uspješnost, odnosno neuspješnost naše poslovnosti.

Iz dnevnog boravka dospijevaju dijalozi s malog ekrana i kliktaji djece. Supruga me punim glasom, koji će razbiti vrata što nas dijele, poziva: Dođi ovamo! Počela je »Elizabeta R« ili počeo je »Shane«, ili počele su »Zle žene«, ili »Kamiondžije«, ili Svjetsko prvenstvo umjetnog sklizanja, ili — (oslobodi me, bože!) »Opatija 73«...

Odazivam se ili ne odazivam, ali nemam osjećaj da sam prihvatio ili odbio poziv po nalogu nekog objašnjivog i razložnog povoda. Pokoravam se lijenosti duha ili praznini. Podliježem navikama ili ostajem tupo suočen s mrtvim knjigama, s pepelom poznatih i nepoznatih pokojnika poraspremljenih u urnama od papira. Osjećam se nekako čuvarom groblja i muzealcem otpisanog muzeja.

Zašto se tako osjećam kad knjiga još uvijek čuva svijest o svojoj dalekosežnoj značajnosti?

4.

Još uvijek!

»Još« je u ovom uskliku tek spoznaja neminovnosti one promjene koju danas živimo bez otpora, premda nas nije dospjela uskladiti s elektronskim oblicima komunikacije, posebno video-komunikacije.

Ili nas možda jest uskladila sa svim svojim prednostima, ali na račun kontemplacije. S knjigom sam, naime, mogao razgovarati, što s televizorom ne mogu. Naprosto ne prihvaćam stanovišta sociologa koji tvrde da je televizor markiza de Rambouillette, madam de Sablé, Madelaine de Scudéry ili madame Scarren, premda ne mogu poricati da me kao u francuskim salonima XVII i XVIII vijeka dovodi u dodir s književnošću, umjetnošću, kulturom, modom, društvenim konvencijama, doduše bez sjaja i ceremonija, ali zato brzinom i znatno izraženijim *feed-backom* na kojem se gradi demokracija. Naravno, govorim teoretski, pod pretpostavkom da je mali ekran (što inače još nije ili je daleko od toga da još bude) zaista kvintesenca slobode duha i espija, a ne (kao što jest) proscenij s kojeg me nezaštićenog bombardiraju mister Kloss ili Miss Jasminka.

Zato oplakujem knjigu.

Prisjećam se vremena prije radija i televizije kad sam uz petrolejku, uz žubor žala pod kućom, čitao knjige ne zazirući od romanesknosti, ne odustajući od broja stranica, ne plašeći se od zagonetnosti, ne suočen prijetnjom alijenacije,

uvijek u radosti novih otkrića o sebi i sredini u kojoj živim, stalno sa sviješću da se mijenjam jer *sam* tako hoću.

Pomalo zaboravljena, pomalo zanemarena svikutost knjizi, zabrinjuje me. Elektronika me mijenja i kad to ne želim ili ne očekujem. *Mijenja me onako kako ona to hoće*. Elektronika me plaši budućnošću.

To je tužna posljedica prelaznog razdoblja. Za deset, za dvadeset godina ja-subjekt bit će ja-objekt. Fromm nas uvjerava da ćemo biti sretniji kao jedinke gomile. Prilično je uvjerljiv. Bijeg od slobode oslobodit će nas prometejske sudbine. Don Quijot će se iz knjige preseliti u Zavod za mentalno zdravlje. Chaplin i Tati bit će junaci serije »Tako vam je nekoć bilo«. Rabelaisa će čitati jedino studenti francuske književnosti; u okviru lingvistike, Dante, Boccaccio i Shakespear, Dostojevski, Tolstoj i Faulkner proučavat će se kao palimpseti.

5.

Jeste li čitali *science-fiction* Raya Bradburyja *451 Fahrenheita*? Radnja tog romana odigrava se u vrijeme uništavanja posljednjih još postojećih knjiga u kojima je pohranjeno znanje kao takovo ili znanje transcendirano u umjetničko djelo. Društvo je — prema Bradburyju — u to vrijeme *konačno dovršeno* u diobi građana na one koji vrše vlast i one nad kojima se vlast vrši. Jedino u knjigama postoji ideja i način njene provedbe, kako izgraditi društvo bez vlasti, to jest bez prisile. Knjige, dakle, treba spaliti. Ideja o slobodnom čovjeku jest najteža hereza, jer navodi čovjeka da *sumnja*. Sve se to odigrava u post-industrijskom društvu u SAD, kad dohodak po stanovniku dosegne svotu od dvadeset tisuća dolara godišnje, dakle tri puta veći od današnjeg. Čovjek-objekt bit će pripreman da takvo stanje primi kao usud. U tome se vlast služi masovnim video-audio medijem. Montag, protagonist romana, ostaje otrovan sumnjama, jer je kao član ekipe za spaljivanje knjiga došao ilegalno do nekoliko primjeraka u kojima je našao *drugačije misli* o smislu egzistencije. Wash-braining televizija emitira programe na četiri translucentna zida. Jednom je kod kuće zatekao svoju suprugu Mildred zanesenu gledanjem.

Citiram:

— Zar predstava nije divna?

— Prekrasna je, ironizira Montag.

Na jednom se zidu neka žena u isto vrijeme smiješila i pila narančin sok. Kako joj to samo uspjeva, pitao se Montag. Baš glupo! Na drugom zidu X-zraka iste žene prikazivala je put osvježavajućeg pića do njena obradovana želuca. Na jednom se soba izdiže i leti kao strijela pod oblake da bi zatim zaronila u more zelenkasto kao limun, u kojem su plave ribe proždirale crvene i žute ribe. Minutu poslije toga počese tri bijele klaunovske karikature kidati udove jedna drugoj, što je sve bilo popraćeno grohotnim smijehom. Još dvije minute i soba kao da je poletjela iz grada i aterirala na pistu po kojoj su kola na mlazni pogon kružila oko nekog prostora, odbijajući se i ponovno se sudarajući. Montag je mogao vidjeti kako mnoštvo tjelesa leti u zrak. Kad je istrgao glavni prekidač, slike su se sa zidova rasplinule kao da je netko ispustio vodu iz divovske zdjele s ribama. Ostali prazni zidovi bili su sada bijeli kao lica usnulih monstruma. Montag je osjetio kao da bi na dodir praznih ploha ostao na jagodicama njegovih prstiju fini slankasti znoj.

Nekoliko stranica poslije, Bradbury nam jezikom Clarisse, svoje mlade susjede, kazuje kako se ona odnosi prema civilizaciji u kojoj žive:

Ja ne smatram da je to društveno kad skupite hrpu ljudi i ne dajete im da dođu do riječi. Zar ne? *Sat poduke o televiziji*, pa sat košarke ili baseballa, ili trčanja, pa onda sat *prepisivanja* iz povijesti, i — znate mi nikada ništa ne pitamo, ili barem većina ne pita. Jednostavno vam bacaju unaprijed odgovore u lice. Bum, bum, bum! *Onda u školi odsjedimo daljnja četiri sata pred učiteljem filma*. To meni uopće nije društveno. To je mnoštvo lijevaka i ogromna količina splachine koju vam ulijevaju u grlo, a sve to odmah iscuri kroz dno...

Da ne biste mislili kako je ovaj strah pretjeran, dopustite da navedem što je izvjestilac *Life-a* pisao u povodu eksperimentalnih filmova projiciranih na EXPO 67:

Većina nacionalnih kinematografija iskoristila je svoje paviljone da projicira filmove u još neviđenim tehnikama. Ekрани okružuju gledaoce, *uvlače ih u se. Multiprojekcije prisiljavaju gustoćom informacija da im se posveti više emocija nego li razuma*. Filmovi ih obasipuju slikama, riječima i zvukovima. Sadržaji su bez logičkog reda. Čovjek je namjerno izbačen ne samo iz duhovne nego također iz fizičke ravnoteže; bombardiraju ga činjenicama, nameću mu navike, na-

turaju mu moralne sudove, ponekad u brbljavom stilu, ponekad u poetskom, ali uvijek vas zasljepljuju implikacijama sutrašnjice.

6.

Promatraju me s polica knjige hladno, besćutno, prijekorno, krive bez krivice, knjige-predmeti. Trebalo bi da se među njima nađe jedna (postojala je, ali postoji li još?) u kojoj — pišem po sjećanju — stoji da je »Enciklopedija bila domaćica revolucije«. Madame de Lambert, supruga urednika Enciklopedije, rekla je: »Filozofirati znači vratiti razumu njegovo dostojanstvo.« U to je vrijeme Beaumarchais razum progresa broj jedan. Dakle, književnik. Njegov *Figarov pir* stavlja Napoleon na vrh barikade. Stupanjem Figara na pozornicu stupila je i revolucija! Figaro je rekao:

Kad bih samo jedanput mogao dobiti u šake kojeg od tih jednodnevnih silnika koji na laku ruku izdaju uhidbene naloge! Kad bi nemilost istjerala iz njega naduvenost, ja bih mu rekao da štampane gluposti imaju važnost samo ondje gdje im se spriječava slobodno kolanje, i da bez slobode kuđenja, laskave pohvale ništa ne znače...

Čini mi se da u tom smislu knjigu nikada ništa neće moći zamijeniti. Jednom dok je rasporedom našeg vremena ostajala u našim rukama dok god ne bi izdala sve svoje tajne, gradila je naša iskustva, utjecala na naše odluke, pozivala nas na akciju temeljenu umovanjem, jer je dopuštala intelektualno milovanje, zadržavala nas magijom domišljanja, silila nas na prečitavanje; kad smo je odlagali ostajala je s nama u nekoj metafizičkoj vezi homeostazije, utjecala na ritam otkucaja našeg srca i pulsiranje našeg duha.

Je li knjiga još uvijek to?

Ima ih koji tvrde i dokazuju da jest. Dapače, da je danas to više negoli u vrijeme kaligrafa ili prvih Gutenbergovih otisaka. Ekranizacije romana kao što su *Za koga zvona zvone* ili *Saga o Forsytima* ili ... (dopunite sami popis; to barem nije teško)... udeseterostručili su izdanja izvornika. Ne sumnjam. Tek mislim da su čitatelji ekraniziranih romana tražili u izvornicima lakozaboravljive podatke o dramskim osobama, dakle da su ih čitali (većinom) kao — priručnike. Na čitanje nagonila ih je romanescnost izvornika, tj. ekranizacije. Volio bih da mi to netko dokaže kad je riječ o Beckettu, Kafki ili Camusu! Volio bih da mi itko može dati zadovoljavajući odgovor na pitanje bi li čitao Prousta kad bi se

našao neki fantasta-osebenjak koji bi se latio financiranja opusa *U potragu za izgubljenim vremenima*. A što se tiče romanesknosti, »tatina kinematografija« je svoje izvore bestidno devalvovala, i ne vjerujem da im je naknadno čitanje vratilo dostojanstvo umjetničkog čina. Vjerujem u suprotno. Vjerujem da je *Zločinstvo i kazna*, roman čitan poslije ekranizacije, oduševljenom potrošaču dajžestiranih izdanja, stripova, foto-romana i filmova, bio tek »krimić« rastvoren u pedeset, šezdeset posto nepotrebnih opservacija.

7.

Promatram knjige i u knjižarskim izlozima. Neprijatno mi je priznati da ih promatram mjerilima šarenila i uspješnosti dekoratera; ponekad i bez toga, naprosto da bih nešto promatrao, ma što. U tom slučaju ravnodušnost njihove nazočnosti odgovara ravnodušnosti mene sama. Otkrijem li slučajno neki naslov koji mi se čini nov, nisam siguran jesam li ga ili nisam ispustio iz vida jučer, prekjučer, prije mjesec dana, prije godine dana ili prije deset godina, pa taj naslov i nije nov naslov. Uostalom, na njegovoj je omotnici prašina nepoznato koliko stara; otkad nataložena. Krećem dalje: Vrlo važno je li naslov nov ili nije! Knjigâ je toliko da ih je previše i onda kad statistika kulture naciju-izdavača smješta na dno evropske ljestvice tiskanja knjiga. U nas je, na primjer, omjer između stanovnika i novih knjiga 1:0,5! Omjer je još uvijek povoljniji od onoga izračunatog za broj televizora u odnosu na broj stanovnika, ali naslovi se štampaju u dvije do pet tisuća primjeraka, a broj gledalaca televizijskih i filmskih predstava prelazi često milijune. Bilo bi to vrlo ohrabrujuće kad se na vrhu tabele po učestalosti gledanja ne bi uz Dnevnik nalazile »zabavne emisije«, filmovi zakučaste provenijencije, pseudo-narodna glazba istrgnuta iz svoje motivacije i prebačena, zašećerena, u papirnati dekor osnovnoškolske priredbe i sport dehumaniziran do razine trke žohara u *Bijegu*, filmu Alova u Naumova.

8.

Možda je knjiga previše!

Ili je možda naslova (ponovno ovaj diskreditirajući trgovački termin!) previše! Naime, što se tiče broja knjiga tu smo gotovo posljednji, ali što se tiče naslova, ne zaostajemo iza znatno civiliziranijih nacija. Nismo u izboru naslova izbirljivi. Nespremnog radoznalca začudit će što sve prevodimo. Oslobodivši se negdje u početku šezdesetih godina raznih tabua, odjednom smo se

našli zasuti književnim šljamaom. Prije toga sve je vrvjelo od Balsaca, Maupassanta, Londona, ruskih klasika i sovjetskih soc-realista, a onda je naglo — pod sloganom prosvjetiteljstva — prodrila preko naših granica kloaka malograđanske skribomanije od Knittela do Kurts-Mallerice, od Vicki Baum do deset tisuća anonimusa prema kojima je i naš Janko Matko klasik. Tako je Angelika postala bestseller, dok je sveukupni Krleža, prodavan *en block*, postao ukras regala preduzimljivih vlasnika boutiquea, odnosno mnogobrojne *sutre*, ukras noćnih ormarića auto-limara.

To se, srećom ili nesrećom, ne može razabrati semiološkom analizom knjižarskih izloga, posebno onih iz središta urba. U tim izlozima superiorno vladaju foto-monografije, likovne mape, kuharice, kućni liječnici, bedeckeri, pop-art plakati, cestovne mape, prigodničarska izdanja u umjetnoj koži i zlatopisu, te su nalik na dobro opremljene prodavaonice gramofonskih ploča ili bonbonijere. Užas je prepoznatljiv jedino u kioscima na kolodvorima i trgovima: repromaterijal za tvornice papira, škarnicli za pečene kestene, kokice i ostale sjemenke.

9.

Knjige koje *jesu* i koje uzalud čekaju u našim sobama, kao i knjige (ako su knjige!) u knjižarskim izlozima, iskazuju u većini slučajeva da se nešto događa na području smisla i značenja, pa i *povoda* tiska.

Zanemarimo još jednom knjigu kao priručnik, kao sef činjenica, ali prisjetimo se u zagradama da će kibernetika i kompjuterska tehnika oduzeti knjizi i tu važnost. Svakako će budućem profesionalcu ili pukoj radoznalici biti jednostavnije potražiti siglu magnetske trake ili video-kasete.

Progovorimo još poneku reč o knjizi koja je transcendentirano ili izravno iskazano znanje:

Knjige se gomilaju.

Iznošena odijela, strojevi koji su se pokvarili, predmeti koji više ne služe prvobitnoj namjeni, ostaci hrane... sve to nekuda odlazi, rastvara se, koristi se kao sirovina, odvozi se ili spaljuje, samo knjiga pretežno ostaje. Kako to? Ostaje knjiga i onda kad izgubi za posjednika svaku vrijednost. Ostaje na polici ili u nedostatku prostora biva pohranjena ma gdje, pa čak i u podrumu. Knjige kao da čuvaju instinkti. Nešto svakako nije u

redu. Nije u redu, na primjer, da ima više knjiga napisanih o knjigama negoli samih knjiga u kojima se ne ispituje razlog pisanja.

Gotovo da bi se moglo reći kako je o knjigama već *sve* napisano, a to je nesumnjivo dokaz da živimo u vremenu u kojem će ih se sve manje pisati, dok ih — posljednje — ne spale ekipe iz romana Raya Bradburyja, ako ne zato što ih maštoviti romanopisac predviđa kao izvorišta pobune protiv »konačnog« poretka svijeta, a ono da bi građanina oslobodile nagona da ih čuva ukoliko ih ne izjednačuje sa poštanskim markama, leptirima ili uzorcima lapidarija.

10.

Vi vjerojatno znate da je Fond za unapređivanje kulturnih djelatnosti u SR Hrvatskoj predvidio 3.000.000.— n.d. da bi poticao pisanje knjiga bez obzira na to hoće li ikada biti tiskane. Neće proći mnogo vremena, osnovat će se rezervati za pisce knjiga, u kojima će biti zaštićeni kao životinje kojima prijeti nestanak zbog safari-istrebjenja ili zbog promjene klimatskih uvjeta. To, naravno, neće vrijediti za Miki Spillanea kojeg su umotvori tiskani do sada, za desetak godina, na stotinjak jezika svijeta, u sto i pedeset milijuna primjeraka.

Imate li koji primjerak Miki Spillanea?

